

Régiség a helyesírásunkban

Nem szándékozom elriasztani az olvasót a helyesírás tanulmányozásától a *j* és az *ly* írássával kapcsolatos gondolatmenetemmel, sőt inkább felkelteni szándékozom a figyelmét annak érdekében, hogy minél több ismeretet birtokolhasson az efféle szavak lejegyzésekor, például bojtortján, kristály, papagáj, tégely, olajos, zindelytető és így tovább.

A nyelvtörténeti szakmunkák, különösen jelentős BENKŐ LORÁNDnak a magyar *ly* hang történetével foglalkozó értekezése is, gondosan megmutatják, hogy az előttünk járt nyelvszavak a különböző korokban miképpen látták a *j* és az *ly* hangunk fejlődését, meglétét, majd módosulásait. Természetesen szükség volt a tudományos ismeretek minél sokoldalúbb egybevetésére, ütköztetésére, vagyis az alábbiakra.

- Az alaposan megokolt szakszerű feltevésekre, például: a mássalhangzót követő *ɣ*hang *j*-vé változása valószínűleg már az ősmagyar korban, másképpen a nyelvelmléktelen magyar korban (= az időszámítás előtti V. századtól a honra találásig, honfoglalásig [895–900], vagyis az időszámítás utáni IX. századig), előre haladt. Igazolásul a *Tarján* törzsnevet említi BÁRCZI GÉZA, aki természetesen az egész nyelvtörténetünkön végigköveti mind az előbbi hangfejlődést ($\gamma > j$: *tarɣani > Tarján), mind az $l' > l$ (nál'ad > nálad), $ll > ly$ (a németből vett *Kristall* > a magyarban kristály), $ly > l$ alakulását (király – királt, kirá/nak).
- A *rokon nyelvek* tanúságtetésére (a magyar férj szónak a mariban [cseremiszen] az erylə, a finnben az yrkő a megfelelője, ugyanis a finnugor *k az ősmagyarban *y*).
- Az írott források, vagyis a becses *nyelvelmlékek* híradására (ha például a XV. század végi „Apor-kódex”-be, másképpen gyűjtelékbe lapozunk, akkor ószövegségi zsolttárok, himnuszok, imádságok stb. magyar fordítását lelhetjük, ott olvasható a *zell'eted* [= szelleled], vagyis *szellemed*, a *l'etet* > *létét*).
- A *nyelvjárások* gondos tanulmányozására, ugyanis az *ly*-nek *l*-lé formálódása az ország nyugati területén feltehetően a XVI. századtól megkezdődött (ilyen > illen, szablyát > szablat, folyó > foló, talyiga > taliga). A XVII. századtól az úgynevezett másodlagos, vagyis az $l + j = lly$ kapcsolatokban is megmutatkozott (tanulja > tanulla, alja > alla). A XVIII. századtól szórványosan jelentkezett az $lt > lyt > jt$ változás (malter > mal'ter > majter). A XIX–XX. században az ország nagy részében lezajlott (*lyány* > *lány*), vagy éppen zajlóban van még napjainkban is (*lyuk* > *luk*) az $ly > j > l$ alakulása.

Kimutatható, hogy 1526-ban az ország két részre szakadását követően egyetlen olyan mássalhangzónk maradt, amely azután mára az úgynevezett mai köznyelvünkéből kiveszett, ez az *ly*. Lassú, de szívfós terjedéssel *j* lett belőle a magyar nyelvterület nagy részén, s a XIX. század irodalmi nyelvében egyértelműen *j*-ként szilárdult meg. A nyelvszavak s nem egyszer a tanítók és a magyar nyelv tanárai (a helyesírás-tanítás miatt) veszteségként könyvelik el az *ly*-nek a köznyelvünkéből való eltűnését. Bizonyos palóc nyelvjárású falvakban még itt-ott megütheti a fülünket ez a hang.

Az alkalmazott nyelvészetben a helyesírás kérdéseivel foglalkozók gyakorta vizsgálják a *j* és a *ly* írásának problémáját. Szüntelenül keresik azokat a kapaszkodókat, melyek a tanítók és

a tanárok helyesírás-tanítását egyszerűsíthetnék, ezáltal valamennyien könnyebben igazodhatnak el a különböző *j*-s és *ly*-es csoportok rengetegében.

A tanítási gyakorlatnak tett nagy jót PÁSZTOR EMIL nyelvész, tanárnemzedékek kiváló felnevelője, amikor közzétette az *ly* betűt tartalmazó szavak eddigi és újabb rendszerezését bemutató tudományos alaposságú dolgozatát. A helyesírás-tanítás szempontjából teljességre törekvően 327 *ly*-es szót ismertet tizenhárom csoportban. Mindenképpen figyelemre méltó a tanulmány bemutatja rendszerezés, éppen ezért kellene azt nagyobb körültekintéssel kísérenie a nyelvész-, tanító- és magyartanár-társadalomnak. Mivel bizonyítottan igen gyakori előfordulása az itt következő mindössze tizenhat-tizennyolc *ly*-es szó, feltétlenül be kellene vésetnünk gyakorlóóráinkon őket, nevezetesen: *amely, folyosó, folytat, hely, helyzet, ilyen – ily, ilyenkor, király, komoly, mely – melyik, mély, milyen, mosoly, mosolyog, oly – olyan*.

Dolgozatom további részében olyan szógyűjteményt adok közre, amely az *ly*-es alakok helyesírásában kalauzolhat bennünket. Igyekeztemet mutatja az is, hogy rövid magyarázatokkal láttam el az egyes példákat, hogy amikor e szavak az olvasmányainkban vagy a leírásuk alkalmával elénk kerülnek, ne nagyon jöjjünk zavarba. Magam is egyébiránt a hagyomány elve (= a tradicionális írásmód) szerint rögzítendő szavak körében tartom számon a *j* – *ly* betűkkel frándókat. Véleményem szerint nemcsak a szógyűjteményt hasznosíthatjuk, hanem a magyarázatokat is diktálhatjuk egy-egy tollbamondás alkalmával. Sőt, az úgynevezett alkotó tollbamondás keretében tovább is fejleszthetjük a most adott körülírásokat.

aszály

Hosszú ideig tartó szárazság, csapadékhiány, aminek az a következménye, hogy a termést nagy kár éri.

béklyó

A ló két első lábára csatolható vasláncos mozgásgátló. Ezzel akadályozták meg az állatot abban, hogy elcsatangoljon.

bivally

A szarvasmarha távoli rokona ez a fekete szőrű, hasított körmű kérődző, teherhordásra, igavonásra igen alkalmas.

bojtár

Az állatok őrzéséért felelős, általában fiatal, nőtlen ember, akit egy-egy legeltetési idényre fogadtak fel.

borzadály

Kellemetlen érzés, amelyet erős félelem, esetleg undor kelt.

bögöly

Nagy, zömök termetű légy kifejlődött nősténye, mely háziállatok vérével táplálkozik.

csáklya

Vasalt hegyben és mellette vaskampóban végződő hosszú rúd.

csermely

Az érnél nagyobb, a pataknál kisebb folyóvíz, időnként ki is apad.

csobolyó

Dobra emlékeztető faedény, amelyben vizet (esetenként bort, pálinkát is) szállítanak, tárolnak. Különböző méretekben készítették, többféle elnevezéssel is illették.

csoroszlya

Az ekevas elé függőlegesen erősített, kés alakú, éles vas, amely a földet felhasítja.

dereglye

Elsősorban teherszállításra használták ezt a vízi járművet, amely széles, lapos fenekű, mindkét végén csapott, alacsony építésű, a mérete változó.

fertály

Többféle jelentésben is létezett ez a német eredetű, 'negyed' jelentésű szó. Gabona, bor vagy méz mérésekor egyaránt használták. Területmérték, s bizonyos piaci, vásári áruadag neve is volt, ezek mellett idő mérésére is alkalmazták.

fustély

Vastagabb görcsös vagy bunkós bot. Furkósbotnak is mondják.

göböly

Levágásra, hizlalásra szánt, illetőleg fogott szarvasmarha.

görvély

A nyaki mirigyeknek megduzzadással járó betegsége.

guzsaly

Gyakran gazdag faragással díszített, különböző méretű rúd, amelyet fonásnál használtak, erre kötötték fel a rostcsomót. Néha festette is a legény a kedvesének.

hodály

Különböző alaprajzú, nagy befogadóképességű, zárt, tetővel fedett építmény. Elsősorban juhok, ritkán sertések takarmányozó vagy pihenőhelye.

ispotály

Kórház népies, régies elnevezése.

karabély

A vállon keresztbe csatolva is hordható rövid csövű puska.

kehely

Lefelé szűkülő, talpas, általában aranyból, esetleg ezüstből készített díszes ivópohár.

kopja

Egyes leírások szerint tisztántúli suhancok játéka volt. Kisebb madarakat is célba vettek ezzel a kb. 20 cm hosszú, 2 cm átmérőjű vessződarabbal, amelynek az egyik végébe szeget ütöttek, a másik végét egymásra merőlegesen behasították, s megfelelően összehajtott papírból négy szárnyat illesztettek a hasítékba.

kordély

Nevezik kordénak is. A taligának földhordásra, kubikolásra szánt változata. Két rúdja közé lovat fogtak.

köpölyöz

Valakinek valamely testrészéből köpölyvel vért szív ki. A köpöly kis tüveg-, esetleg fémbúra.

kvártély

A régi idők polgári lakosságánál bérelt szállás, lakás népies, régies neve.

lapály

A környék szintjénél alacsonyabban fekvő, laposan elterülő nagyobb sík földterület.

meszely

Főképpen bor mérésére használt régi űrmérték, kb. négy deciliternyi mennyiség.

mordály

Régi, nehéz pisztoly, olyan régimódi puska, amelynek csöve elől tölcészerűen kiszélesedik.

nadály

Leginkább a Tisza vidékén nevezik így a piócát. A Dunántúlon pihókának is mondják, Erdélyben vérszipónak.

nyoszolyóasszony

Általában a násznagy feleségét nevezik így a lakodalomban. A menyasszonyt őrzi, kíséri, segítkezik neki. Értékes ajándékkal kedveskedik a menyasszonynak.

padmaly

A padlás nehezen megközelíthető tető alatti részének a neve. Ezt a területet rendszerint be-deszkázták, mert értékes dolgokat tároltak itt. A temetkezési szokásokban is használatos ez a szó.

paréj

Parajnak is mondják ezt a ház körül, kertben, szemetes helyen növő, gyakorta elburjánzó gyomot.

paszuly

A hüvelyesek családjába tartozó, sokféle fajtában termesztett fehér, piros, sárgás virágú növény, a bab népies neve.

pelyva

Csépléskor a gabonaszemet borító, vékony, hártyás levélkék leválnak, és nagy tömegben összegyűlnek, ez a pelyva, amit töreknek is mondanak.

pöröly

Kovácsok kalapáczhoz hasonló, nagy, súlyos szerszáma, amellyel az üllőre helyezett vasat formálták.

ráspoly

Olyan durva reszelő, amelynek lapos vagy gömbölyű felületére éles, kiálló fogakat vág-
nak.

rokolya

Finom házi vagy bolti vászonból készült szoknya neve. A színe leginkább fehér volt.

saroglya

Szekér, kocsi, valamint a taliga alkatrésze az úgynevezett szekérderék lezárására. Ismert más formájú és rendeltetésű saroglya is, amit ketten emelnek fel és visznek.

sipoly

Olyan csatorna, amelyen át a szervezetből váladék ürül ki, fisztulának is szokták nevezni.

skatulya

Kisebb doboz régies elnevezése.

sulyom

Vízinövény, amelynek a tüskés termését ősztől tavaszig a folyók mentén, mocsaras területeken gyűjtötték. A sulymot nyersen, főzve vagy sütvé eszik, az alföldi falvakban a gesztenyét helyettesíti.

súly

Emberre (is) vonatkozó betegség elnevezése a népi gyógyászatban. Állatbetegségként is szerepelhet. A szájhagymányozó költészetben is fellelhetjük, így szitkokban, mesékben.

tályog

A szervezetben előforduló gennyel telt üreg.

tarsoly

Rendszerint bőrből készült, kivarrással díszített, szíjánál fogva vállra vetett lapos táska. Lehet zacskó alakú, felül összehúzott kis méretű kiegészítő is.

tégely

Porcelánból, esetleg fából készített kisebb méretű edény.

toklyó

Tizenhárom-huszonegy hónapos juh népies neve.

törköly

A szőlőfürt taposás vagy sajtolás után visszamaradt részei: a héj, a mag, a csutka.

vályog

Pelyvás sárból vetővel készített szárított agyagtégla. Régtől fogva ismert és használt építőanyag.

vályú

Eredetileg fából válták ezt a különböző rendeltetésű edényt. Készíthették kőből, újabban inkább vaslemezből, betonból állítják elő. Rendeltetése szerint lehet itató-, illetve etetővályú.

vőfély

Sokoldalú tisztségviselő házasságkötéskor. A lakodalomban szervező, irányító, a jókedv, a vidám hangulat biztosítója, vigyázója.

zugoly

Zug, elrejtett, eldugott kicsiny hely visszavonulásra, elbújásra.

zsámoly

Deszkalapokból összeállított ülőke.

zsávoly

Olyan sűrű len- vagy pamutszövet, amiből nyári öltönyt, esetleg zubbonyt készítenek.

zszindely

Fenyőfából faragott vékony tetőfedő lemez.

zszöllye

Párnázott, ruganyos, kényelmes karosszék. Színházban a jobb és drágább ülőhelyek közé tartozó székfajta.

IRODALOM

Bárcai Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán 1967: A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest

Benkő Loránd 1953: A magyar ly hang története. Nyelvtudományi Értekezések, I. szám, Akadémiai Kiadó, Budapest

H. Tóth István 1997: Magyar nyelv (Az általános iskola 8. osztálya számára. Alkotószerkesztő: Zsolnai József). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Pásztor Emil 1998/2.: Az ly betűt tartalmazó szavak eddigi és újabb rendszerezése. Magyar Nyelvőr, Budapest

Szabó Dénes 1959: A magyar nyelvemlékek (Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek). Tankönyvkiadó, Budapest

---

Gyermekszínházijáték a napköziben és a tanulószobán^{*}

A társas együttlét adta nevelési többlet lehetőség valóra váltására sokféle „varázslat” megtanulására van szükség. Ezeknek egyike a gyermekszínházijáték, az alkotó játék-dramaturgia. A dráma és a színház sajátos eszközeiből eredően a dramatikus nevelés elősegítheti: – a gyermekek közösségért tevékenykedő aktivitásának serkentését, – az ön- és emberismeret javítását, – a kreatív képességvonások, az önálló, rugalmas gondolkodás fejlődését, – az összpontosított, megtervezett munkára való készség kialakulását, – a testi, térbeli biztonságérzés javulását, az időérzék fejlődését, – a mozgás és beszéd tisztábbá, kifejezőbbé válását. – Olyan játékokat, gyakorlatokat állítunk össze, amelyek a csoport életkorának és mimes fejlettségének a legjobban megfelelnek. A könnyebb feladatokról haladunk a nehezebbek felé.

A klubfoglalkozások egymásra épülő tématervében válogatjuk a nagycsoportos-kiscsoportos improvizációs feladatokat. A fantáziát fejlesztő gyakorlatok után térünk rá a szöveges improvizációs játékokra. Nézzünk néhány kedvelt játékot:

---

^{*} A játékok beküldőjének személyét nem sikerült kideríteni, talán a megjelentetés után majd jelentkezik. (A szerk.)